

Титаренко Д.С., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології
Національний університет цивільного захисту України

РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ МНС УКРАЇНИ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ З ДИТИНОЮ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

В статті висвітлені результати проведеного дослідження щодо обізнаності рятувальників МНС дитячої психології. Описані основні моменти взаємодії рятувальника з дитиною, які відмітили самі працівники рятувальної служби на основі власного досвіду. Представлені загальні рекомендації рятувальникам щодо взаємодії з дитиною в умовах надзвичайної ситуації.

Ключові слова: рятувальник, дитина, надзвичайна ситуація.

В статье освещены результаты проведенного исследования про осведомленность спасателей МЧС детской психологии. Описаны основные моменты взаимодействия спасателя с ребенком, которые выделили сами работники спасательной службы на основе собственного опыта. Представлены общие рекомендации спасателям по взаимодействию с ребенком в условиях чрезвычайной ситуации.

Ключевые слова: спасатель, ребенок, чрезвычайная ситуация.

The article considers the results of the study on the awareness of the rescuers child psychology. Describes the main points of interaction with the child, who identified on the basis of their experience of the employees of the rescue. General recommendations are made of rescuers to communicate with the child in the conditions of an emergency situation.

Key words: rescuer, child, emergency situation.

Вступ. З кожним роком збільшується кількість осіб, що пережили надзвичайну ситуацію, людей, які втратили домівку, близьких та рідних осіб, дітей тощо. Нажаль, з кожним роком й збільшується кількість дітей, що потрапили в умови надзвичайної ситуації. Дітей, які за своє коротке життя вже отримали значний досвід переживання суцільного жаху. Малечі, яка отримала певну психологічну травму, що залишить свій відбиток на всьому подальшому їх житті.

Як показує наш досвід роботи з надання екстреної психологічної допомоги населення, що постраждало від надзвичайної ситуації, психологічна робота з дитиною в осередку лиха має свою специфіку. При взаємодії з дитиною психолог МНС повинен враховувати вік постраждалого, його актуальний емоційний стан, об'єм та значимість втрати тощо. Також, при роботі з дитиною, слід брати до уваги й той факт, що її психіка не стійка й остаточно не сформована. Отже, й травма, яка завдається катастрофою, або необережними діями оточуючих (батьків, психологів, рятувальників, працівників правоохоронних органів) в надзвичайній ситуації, може мати значно більші наслідки.

Більшість інформації що на сьогодні представлена в науковій літературі присвячена пропаганді безпечної поведінки дитини при тій або іншій надзвичайній ситуації (правила поведінки при землетрусі, при повенях, при знаходження вибухонебезпечних об'єктів, пам'ятки щодо безпечної поведінки на воді тощо). Нажаль, в спеціалізованій літературі не зустрічається даних щодо взаємодії працівників рятувальної служби МНС з постраждалою дитиною під час її порятунку, або інших ситуаціях проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [4; 6].

Серед останніх робіт, в яких зустрічаються поодинокі описи питання взаємодії з дитиною в умовах надзвичайної ситуації слід зазначити наступні:

– книга І.Г. Малкиної-Пих в якій надано загальні принципи психологічної роботи з дитиною, що постраждала від наслідків аварії, катастрофи, стихійного лиха тощо; описано основні дитячі реакції на травму та особливості переживання дитиною горя втрати;

– дисертаційне дослідження М.І. Лім, присвячене особливостям надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на шахтах Донеччини. В її праці висвітлений загальний алгоритм психологічної роботи з постраждалим населенням, зокрема з різними його категоріями (жінками, людьми похилого віку, дітьми й іншими) [3]. В контексті даної роботи зустрічаються моменти, щодо особливостей надання екстреної психологічної допомоги дитині, яка постраждала від надзвичайної ситуації.

Хочемо зазначити, що останні роботи присвячені опису особливостей надання психологічної допомоги різним категоріям населення, а не особливостям безпосередньої взаємодії рятувальника з постраждалим при проведенні рятувальних робіт.

На нашу думку, доцільно було б провести ряд наукових досліджень, які б змогли комплексно описати особливості надання допомоги, не лише психологічної, а й безпосередньо допомоги з порятунку різним категоріям постраждалих в надзвичайній ситуації, тобто особливостям взаємодії рятувальника з різними категоріями постраждалих.

Мета статті. Метою нашої статті є висвітлення результатів проведеного дослідження щодо знань рятувальників про особливості дитячої психології. На основі отриманих даних розробити рекомендацій працівникам рятувальної служби щодо взаємодії з дитиною в умовах надзвичайної ситуації.

Результати дослідження. Діти, вони завжди мають на все свої уявлення, погляди, думки. Їх сприйняття оточуючого світу зовсім інше, відмінне від реалістичних та прагматичних поглядів дорослої людини. Їх уява безмежна, кольорова та бурхлива. Їх емоції та почуття справжні...

Можна навести ще досить багато прикладів чим дитина відрізняється від дорослої людини. Але, нажаль, не кожен дорослий, а якщо сказати більш точніше, не кожна ситуація дозволяє дорослому враховувати всі особливості дитячої психіки при побудові стосунків між ними. Так, наприклад, сама по собі надзвичайна ситуація не дає можливості будувати відносини між людьми за класичною схемою: знайомство, пошук спільних інтересів й тем, емоційне зближення суб'єктів взаємодії й так далі. Що ж вже казати про взаємодію з дитиною, встановлення контакту з якою також має свої особливості.

Розглянемо більш детально результати проведеного нами дослідження.

Дослідження проходило у вигляді анкетування, з додатковим проведенням індивідуальної бесіди з кожним рятувальником. Задані нами запитання відображають різні сторони сприйняття дитини молодшого шкільного віку оточуючого світу (сприймання часу, розмірів та розташування об'єктів, особливості їх пам'яті, уваги тощо), які можуть вплинути на процес взаємодії з рятувальником в ході проведення рятувальних робіт.

Перший крок обробки отриманих даних був спрямований на формалізацію відповідей. Для більшої зручності і наочності подання даних відповіді розділили на дві групи: ті в яких рятувальники погоджуються з тим, що є різниця між тими або іншими показниками психіки дорослого та дитини (відповіді – «Так») і відповіді, в яких рятувальники стверджують, що не існує різниці (відповіді – «Ні»). Результати відповідей на запитання в анкеті можемо представити наступним чином (дивитись таблицю 1).

За даними таблиці 1 можна сказати, що майже вся група досліджуваних рятувальників (це 92,86 %) впевнені, що *психіка дитини значно відрізняється від дорослої*. Найпоширенішими відповідями були:

- діти менше знають про оточуючий світ;
- вони не мають достатньо певного необхідного досвіду;
- вони без турботливі;
- їх світогляд остаточно ще не сформований;
- діти більш наївні, не розпізнають правди та брехні;

- діти не вміють брехати;
- діти більш допитливі та нетерплячі ніж дорослі;
- для дітей характерна казковість уяви;
- специфічне уявлення про норми моралі;
- діти більш безпосередні ніж дорослі тощо.

Тож, на основі цих даних, можемо сказати, що рятувальники мають певні уявлення про особливості психіки дитини, про специфіку сприйняття нею оточуючого світу.

Таблиця 1

Відсоткові показники відповідей рятувальників МНС, (у %)

№ з/п	Запитання	Відповіді	
		«Так»	«Ні»
1.	Чи є відмінності між психікою дорослого й дитини? Опишіть їх.	92,86	7,14
2.	Чи є відмінності у сприйнятті часу між дорослими та дитиною? Опишіть їх.	57,14	42,86
3.	Чи є відмінності у сприйнятті об'єктів та відстані між дорослими та дитиною? Опишіть їх.	92,86	7,14
4.	Чи є відмінності між показниками пам'яті у дітей та дорослих? Опишіть їх.	66,07	33,93
5.	Чи є відмінності між показниками уваги у дітей та дорослих? Опишіть їх.	82,76	17,24
6.	Чи погодиться дитина співпрацювати з рятувальником у надзвичайній ситуації?	71,43	28,57
7.	Чи потрібна якась спеціальна програма при роботі з дітьми у надзвичайній ситуації?	100	-

На запитання про *відмінності у сприйнятті часу* більша частина досліджуваних (а, це 57,14 % від усієї групи) відповіли, що дитина сприймає хід часу зовсім по-іншому. Уявлення рятувальників поділилися на три категорії:

- не існує значних відмінностей у сприйнятті ходу часу між дитиною та дорослим. Як видно з таблиці 1 так вважають 42,86 % від усієї досліджуваної групи. Ці рятувальники зазначили, що діти молодшого шкільного віку вже мають певні знання про час, й повинні сприймати його протікання так само, як і дорослі;

- діти схильні прискорювати хід часу, тобто вважають що час протікає значно швидше ніж є насправді. Так вважає 37,50 % від усієї групи рятувальників МНС, які приймали участь у дослідженні;

- діти схильні призупиняти хід часу. Так вважає 19,64 % від усієї групи досліджуваних. Ці рятувальники вважають, що діти молодшого шкільного віку вважають, що час стікає значно повільніше, ніж то є насправді. Тобто, в реальності проходить лише п'ять хвилин, а дитина вважає, що пройшов вже час.

Хочемо відзначити, що деякі рятувальники зазначили, що відчуття плинності часу у дітей залежить від оточуючих обставин: в ситуації зайнятості справою, яка їм подобається чи глибокої концентрації на ході своїх думок, відчуттів й іншого час для дитини протікає непомітно, а в разі очікування час тече дуже повільно.

На запитання про *особливості сприйняття розмірів об'єктів та відстані* між ними більшість рятувальників (це 92,86 % від усієї групи досліджуваних) зазначили, що діти сприймають об'єкти відмінно від дорослих. Ці рятувальники вважають, що дітям притаманно змінювати розміри та відстань між об'єктами. 85,71 % від усієї групи

досліджуваних вважають, що діти при сприйнятті значно збільшують розміри об'єкта (будь-то кімната, будинок в цілому, засіб пересування тощо). Такий феномен рятувальники пояснювали тим, що дитина невелика за своїми розмірами й тому оточуючий світ їм вважається великим.

З таблиці 1 видно, що 66,07 % досліджуваної групи рятувальників вважають, що *показники пам'яті у дитини відрізняються* від показників дорослої людини. Так, 62,50 % від усієї групи досліджуваних вважають, що показники дитини будуть значно нижчі ніж у дорослого. Вони вважають, що дитині важко запам'ятати нову інформацію, а тим паче, коли дитина хвилюється.

На запитання про *відмінності між показниками уваги* дітей та дорослих більшість рятувальників (82,76 % від усієї групи досліджуваних) зазначили, що такі відмінності існують. Вони вважають, що концентрація уваги дитини та час її тривалості буде значно менший ніж у дорослого.

На запитання *«Яка на Вашу думку буде поведінка дитини у надзвичайній ситуації?»* рятувальники відповіли наступне: все залежить від характеру самої надзвичайної події (характеру руйнувань, реакції оточуючих, швидкості зміни обставин події тощо). Серед відповідей рятувальників найчастіше зустрічались наступні:

- дитина сильно злякається;
- почне панікувати;
- неадекватно сприйматиме все, що відбувається навколо;
- буде намагатися сховатися десь тощо.

Більшість з них не знають як саме буде вести себе дитина, яка потрапила у надзвичайну ситуацію. Крім того, що дитина сильно злякається та в неї буде неадекватна поведінка майже нічого не змогли сказати.

71,43 % від усієї досліджуваної групи вважають, що дитина знаходячись в умовах надзвичайної ситуації з легкістю погодиться співпрацювати з ними. Вони вважають, що не знадобиться прикладати багато зусиль, що б контакт, зв'язок з малечою був налаштований.

Лише 28,57 % досліджуваних рятувальників припускають, що знаходячись в умовах надзвичайної ситуації дитина не захоче співпрацювати з ними. Й для того, що б налагодити контакт з нею знадобиться використання певних прийомів. Серед основних методів налагодження контакту з дитиною в осередку лиха рятувальники запропонували бесіду, вмовляння, переконання в тому, що з ними вона буде в безпеці.

Ще одне питання, на яке пропонувалося відповісти рятувальникам було наступне – *«Чи потрібна якась спеціальна програма при роботі з дітьми у надзвичайній ситуації?»*. Всі 100 % досліджуваних рятувальників вважають, що необхідна спеціальна програма для роботи з дитиною в умовах надзвичайної ситуації.

Дані уявлення відноситься як для профілактики виникнення техногенних катастроф (це на їх думку можуть бути якісь лекції, розроблені для різних вікових категорій, практичні заняття, як поводити себе у різних надзвичайних ситуаціях тощо) так і при безпосередній роботі з дитиною в умовах ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Нажаль вони не запропонували ніяких так названих спеціальних програм, як саме можна взаємодіяти з дитиною, що б додатково її не нанести психологічних травм.

Таким чином, можна сказати, що рятувальники досить мало знають про особливості дитячої психіки, й напевно, саме це їм не дозволяє продуктивно співпрацювати з нею в умовах проведення рятувальних робіт.

З бесіди рятувальників ми змогли виділити наступні ключові моменти, які самі рятувальники вважають значимими при роботі з дитиною в надзвичайній ситуації:

- не можна кричати на дитину, це викликає в неї ще сильніші прояви страху;
- слід розмовляти з дитиною спокійним голосом;
- бажано говорити дитині про свої дії та наміри, тоді будь-яка різка дія не злякає її.

Отже, можна сказати, що при взаємодії з дитиною рятувальники роблять значний наголос на процесі вербальної комунікації. Це, на їх думку, дозволяє підтримувати увагу дитини на рятувальнику, й приймати участь в ході проведення рятувальних робіт.

Виходячи з відповідей рятувальників та особливостей дитячої психології, можна виділити наступні правила роботи з дитиною в надзвичайній ситуації:

- ✓ по-перше, рятувальник повинен показати своє обличчя, якщо умови надзвичайної ситуації даними діями не загрожують його життю. Так, дитина побачивши нормальну живу людину, яка прийшла на допомогу не злякається її;
- ✓ по-друге, треба весь час розмовляти з дитиною, так вона буде відчувати, що не одна, знизиться напруга, страх;
- ✓ якщо необхідно, що б дитина виконала якусь дію, що спрямована на її визволення або порятунок, рятувальник повинен говорити команди короткими фразами. Враховуючи характеристики пам'яті та стійкості уваги кожна наступна команда говоритися після виконання попередньої;
- ✓ не можна дратуватися і кричати на дитину, якщо у неї щось не виходить, треба демонструвати свою доброзичливість, терплячість тощо;
- ✓ слід зробити більший акцент на важливих для дитини людях чи об'єктах, це допоможе відвернути увагу від неприємних моментів умов НС;
- ✓ якщо порятунок дитини вимагає тривалого часу по можливості бажано дати їй якесь легке завдання. Наприклад, попросити порахувати в прямому або зворотному порядку. Це допоможе відвернути увагу дитину від стомлюючого очікування визволення, попередить розвиток панічних та істеричних реакцій;
- ✓ слід пам'ятати, що дітям властиво перебільшувати відстань і розміри предметів [1; 2; 5]. Тому рятувальник може запропонувати дитині порівнювати розміри з добре знайомими для них обох предметами, щоб визначити справжні розміри того чи іншого об'єкту.

Висновки. Виходячи з отриманих в ході дослідження результатів можемо сказати, що в загальному вигляді рятувальники мають певні знання про особливості дитячої психіки, вони передбачають певну реакцію дитини в умовах надзвичайної ситуації та можуть запропонувати деякі методи взаємодії з нею.

Нажаль, в знаннях та уявленнях досліджуваних рятувальників МНС ми не побачили чітко сформованого алгоритму, принципів та методів роботи з дитиною в умовах надзвичайної ситуації.

Тому, пріоритетним напрямом роботи буде розробка не лише рекомендацій по роботі з дитиною в надзвичайній ситуації, а й створення алгоритму взаємодії рятувальника з різними категоріями постраждалих.

Список використаних джерел

1. **Забороцький, М. Н.** Вікова психологія / Забороцький М.Н.. –К.: Просвіта, 1998.- 92с.
2. **Кулагина, И. Ю.** Возрастная психология (развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учебное пособие / Кулагина И.Ю. - 4-е изд. – М.:Изд-во УРАПО, 1998.-176с.
3. **Лім, М. І.** Особливостям надання екстреної психологічної допомоги постраждалим при аваріях на шахтах Донецчини: дис... кандидата психол. наук: 19.00.09 / Марина Іванівна Лім. – Х., 1998. – 284 с.
4. **Михно, Е. П.** Ликвидация последствий аварий и стихийных бедствий / Михно Е. П.. - М.: Атомиздат, 1979. - 288 с.
5. Особенности психического развития детей 6-7 летнего возраста/ Под ред. Д.Б.Эльконина, А.Л.Венгера. – М.: Педагогика, 1988. –135с.
6. Рятувальні роботи під час ліквідації надзвичайних ситуацій. Частина 1: Посібник. За загальною редакцією В.Н.Пшеничного / Аветисян В.Г., Сенчін Ю.М., Кулаков С.В.,

Куліш Ю.О., Александров В.П., Адаменко М.І., Ткачук Р.С., Тригуб В.В. – К.: Основа, 2006. – 240с.